

Београд

УДК 027.54(497.11)“1838/1941”(049.32)

НАД ЗГАРИШТЕМ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА

**ДЕЈАН РИСТИЋ КУЋА
НЕСАГОРИВИХ РЕЧИ, (НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ 1838–1941),
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ,
БЕОГРАД 2016.**

Као и приликом сваког другог читања, и овде треба кренути од повлашћених места у тексту, од наслова и мота књиге, који су у овом случају најтешње повезани и представљају сигуран путоказ у откривању ауторових намера, које су касније у књизи више пута експлицитно наглашене. У књигу нас уводи запис Светлане Велмар-Јанковић којим је било обележено место на коме се на Косанчићевом венцу налазила Народна библиотека Србије:

Застаните, зачас, ви који пролазите!

На овом месту се, до недеље 6. априла 1941. године, налазила Народна библиотека Србије.

Тог дана је, у рано јутро, почело бомбардовање Београда.

Прво је разнесен мир, а затим је, на Косанчићевом венцу, запламтела Народна библиотека.

Данима су горели древни писани споменици,

старе и нове књиге, списи и писма, документи и новине.

Данима је пламен уништавао сведочанство о постојању и трајању једног народа.

Данима је ватра гутала столећа историје,

сажета у слова.

Пламен се, најзад, преобличио у жар, а жар у пепео.

На овом месту се, од недеље 6. априла 1941. године, налази пепео великог дела историјског памћења српског народа.

Зато застаните, зачас, ви који пролазите!

Светлана Велмар-Јанковић

Студију отвара, за овакву врсту текстова неуобичајена, лирска и интимна евокација – аутор се присећа својих момачких дана, када је пре готово двадесет година, у позну јесен 1997, са својом тадашњом девојком Лором, полу-Српкињом одраслом у Алжиру, шетајући Београдом, доспео до лепе, калдрисане улице – Косанчићевог венца и остатака некадашњег *лепог класицистичког здања које су нацисти хотимично уништили током бастијалног бомбардовања Београда тог априлског дана*. Ипак, овакав почетак никако није случајан – њиме аутор указује на неопходност индивидуалних једнако као и националних и уопште хуманистичких континуитета, али и у свој рад уводи ноту личног, која ће до краја бојити његово истраживање и у научну студију уносити елементе мемоара (дословно споменица, сећања). Сетимо се да су *мемоари приповедно дело у коме се излажу успомене аутора на нека значајнија друштвена или културна збивања у којима је писац учествовао или је био њихов очевидац. Слика времена, портрети и закључци преламају се кроз призму личних преживљавања и судбине аутора у доба о коме се говори, али су и под видним утицајем последица које је оно донело*. Управо је инсистирање на личности, појединцу, његовој обавези али и моралном дугу једно од кључних полазишта ове књиге. Прва, уводна целина насловљена је као „Вечери на Косанчићу” а у фусноти забележено је и објашњење ове синтагме, које ће бити корисно за неке будуће истраживаче. Реч је, наравно, о својеврсном летњем књижевном фестивалу под отвореним небом, који се одржавао на месту на којем се некад налазила Народна библиотека Србије. Фестивал је покренуо управо Дејан Ристић, а белешка садржи све оне податке неопходне проучаваоцима културне и националне историје (где и када су програми организовани, ко су били учесници, која је била намера организатора). И сам истраживач, историчар по образовању, архивиста по интересовању, Дејан Ристић сасвим добро зна да остави траг свестан његовог немерљивог значаја.

У овом уводном делу налази се и прва експликација личне обавезе аутора, али и сваког појединца, да сачува постојеће али и оставља властите трагове. За књигу која је пред

читаоцима аутор каже да је „резултат вишегодишњих истраживања и осећања личне обавезе да се учини покушај реконструисања историје националне библиотеке, нарочито оне њене етапе у којој се та установа налазила на Косанчићевом венцу (1921–1941)“.

Као елемент сваке озбиљне студије, на почетку књиге су наведени извори у којима је аутор проналазио грађу током својих истраживања: у Архиву Србије, Архиву Југославије, Војном архиву, Архиву САНУ, Историјском архиву Београда, Историјском архиву у Крушевцу, Југословенској кинотеци, Филмским новостима, Народном музеју у Београду, Историјском музеју Србије, Музеју историје Југославије, Музеју града Београда, Музеју ваздухопловства, Војном музеју, на Факултету музичке уметности у Београду, у Библиотеци града Београда, Републичком заводу за заштиту споменика културе, у Заводу за заштиту споменика културе града Београда и у самој Народној библиотеци Србије; драгоцену сазнања прикупљена су проучавањем приватне заоставштине академика проф. др Ђорђа Сп. Радојичића.

Такође, као и сваки научно-истраживачки рад, и овај полази од неколико теза изнетих у уводном делу које се у даљој разради доказују. Ваља издвојити три експлицитно наглашена полазишта која аутора у наставку рада детаљно поткрепљују. Прво је везано за датум оснивања Народне библиотеке Србије. Дејан Ристић одбацује могућност да је Народна библиотека Србије поникла из јавне али приватне књижнице књиговесца Глигорија Возаровића и брани тезу да је она настала из књижнице Типографије, коју је кнез Милош Велики основао 1831. а која је седам година касније постала део књижног фонда новоуспостављене библиотеке Министарства просвете: „на становишту смо“, каже аутор, „да је место оснивања Народне библиотеке Србије град Крагујевац, а да је датум њеног оснивања 12. јул 1838. године – дан када је српски кнез Милош Велики званично одобрио молбу министра просвете Стефановића¹ да се књижница Типографије присаједини библиотеци Министарства просвете Стефановића која је, тим чином, и формално почела са радом“.

Следећа теза је она која говори о хроничној небризи ресорног министарства и државе за највећа покретна блага, те да последично, установе културе и националне вредности опстају једино захваљујући прегалаштву и ентузијазму појединаца. Синтагме *недовољна брига особља*, *хронични недостатак простора*, *игнорисање надлежних* и сл. попут рефрена одзвањају овом књигом. Повремено апели аутора

1 Стефан Стефановић Тенка

прерастају у оштру критику друштвене небриге и немара а поједини наводи делују готово невероватно. Наиме, у овој књизи читамо да су три сандука са архивалијама која су током 1915. евакуисана из Београда, завршила у Крушевцу – „на брзину закопана испред задњег колосека на железничкој станици у том граду”. У фусноти аутор реферише да је та грађа и данас закопана на истом месту, о чему сведочи чињеница да се, приликом радова 1968. године, наишло на остатке збирки Државне архиве (Архива Србије) и подвлачи – „ништа, међутим, није предузето”.

Ево још једног примера небриге који као да сасвим долази из наших дана. По завршетку Првога рата библиотекар Томић је улагао напоре да обезбеди адекватан простор за установу којом је руководио. И док се Министарство просвете и црквених послова са своје стране залагало да Народна библиотека и Народни музеј добију приземље краљевског двора (данашњег Старог двора), Министарство за конституанту је те просторије хитро реквирирало за „кавану и ресторан за народне посланике”.

Критикујући небригу власти, аутор истовремено подсећа читаоце на горостасне фигуре српске културе које су својим радом биле везане и за Народну библиотеку али и заборављене појединце чије прегалаштво и труд такође заслужују незаборав. Међу онима који, чини се, нису довољно присутни у свести ширих кругова а које не треба заобићи јесу и Милован Спасић или Филип Николић.

Ристић наравно посебну пажњу посвећује оним великанима српске културе који су свој рад уградили у историју националне библиотеке (Јанко Шафарик, Стојан Новаковић, Михаило Валтровић, Милан Ђ. Милићевић, Драгиша Станојевић, Стојан Протић, Милован Глишић, Љубомир Стојановић) и не пропушта прилику да се осврне на наш однос према њима данас. Посебно место у овој студији заузима Јован Томић, који се на челу Народне библиотеке задржао најдуже – 24 године, од 1903. до 1927. Колико је Јован Томић био ревностан у заштити националног фонда, сведочи и податак да је 1912. године одбио да краљу Петру Првом дозволи позајмицу примерка *Летописа Матице српске* у коме се налазио текст Симе Матавуља о њему. Дејан Ристић нас обавештава да је библиотекар своју одлуку лично саопштио владару речима:

Ваше величанство, Закон предвиђа и прописује да се такве ствари [књиге] могу дати само академијама и библиотекама под државним надзором у земљи и на страни, а пошто Ваше величанство није ни академија ни библиотека,

ни у земљи ни на страни, не може добити. (из писма краљу Петру Првом)

Трећа теза је она већ подвучена у уводу овог приказа – о намерном и тенденциозном уништењу културне баштине једнога народа.

У читавој књизи могу се јасно пратити дијахронијски приступ – сваки од ова три сегмента дат је у хронолошком распону од преко стотину година, са сезањем у даљу прошлост, али и репликама на актуални тренутак; и са друге стране, синхронијски, на пример, поређењем ситуације у српском библиотекарству са приликама које су истодобно биле присутне другде у свету. Тако у овој студији читамо да је Србија међу оним европским државама које имају најдужу правно утемељену праксу првог примерка. Јасан траг о чувању обавезног примерка представља писмо кнеза Милоша Великог из октобра 1832. у коме је он одобрио штампање *Српске историје* Милована Видаковића уз услов да Типографија један примерак задржи за „Београдску Библиотеку” а да пет примерака пошаље владару у Крагујевац. Читамо и да је Краљевина Србија 1886. године била једна од свега осам држава које су потписале Конвенцију о међународној размени званичних докумената, научних и књижевних публикација. Осим Краљевине Србије, ову конвенцију су биле потписале и Белгија, Бразил, Шпанија, САД, Италија, Португалија и Швајцарска.

Дакле, Дејана Ристића историја библиотеке занима најпре у светлу нашег односа према њој, некада као и сада. И шире, историја српске културе у овој књизи неодвојива је од свети о потреби заштите, чувања али и промовисања нашег културног добра.